

A TÖRTÉNELMI REGÉNY VÁLTOZATAIRÓL

Bence Erika: *Miért sír Szulimán? Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből*

■ Bence Erika, az Újvidéki Egyetem tanára újra rendkívül érdekes és hasznos könyvet jelentetett meg 2017-ben. Nyolcadik kötetében – akárcsak a korábbiakban – a kutatási területéhez tartozó 19–20. századi és jelenkori irodalom folyamatait, összefüggéseit vizsgálja, azaz elsősorban a történelmi témájú regény műfajának lehetséges változatait, az újraírás és kontextualizáció eljárásait.

A könyv első harmadában olvasható nyolc tanulmány széles alapvetésű irodalomtörténeti munka, a következő tizenhat pedig kortárs, a kötet megjelenését megelőző öt év terméséből válogatott szövegeket értékelő kritika. A szerző figyelme elsősorban a vajdasági magyar irodalom múltja és jelene felé irányul, Herczeg Ferenc, Vasagyi Mária, Gion Nándor, Lovas Ildikó, Böndör Pál, Végel László műveit elemzi, de Péterfy Gergely, Dragomán György, Závada Pál és Schein Gábor alkotásai is érzékeny értőjükre találnak Bence Erikában.

A *Képek, portrék, történetek* című tanulmány az 1848–49-es szabadságharc délvidéki eseményeit tükröző naplók és regények szövegeit veti össze. Vajda János *Egy honvéd naplója*, Baloghy Imre *A paplak históriája*, Herczeg Ferenc *A hét svábjá* egyaránt a forradalmi lendü-

let, lelkes hazafiság eszméinek megszólaltatója. A bánáti harcokban jeleskedő, a fenti alkotásokban szereplő fiatalokat a szerző „kereső hősök”-nek nevezi, akik olyan heroszok közelébe kerülnek, mint Damjanich János vagy Guyon Richárd. Bence Erika meggyőzően bizonyítja, hogy a három elemzett műből kirajzolódó vezetőportrék, a Petőfié, Kossuthé vagy Damjaniché a nemzet nagyjait piederesztálra emelő kultusz hatékony elősegítőivé váltak.

Az *Archetipikus és modern hősök a magyar történelmi regényben* című tanulmány a Northrop Frye által bevezetett mítoszkritikai szemléletre alapoz, amelynek azt a konklúzióját gondolja végig, hogy a prózarománc a hősiesség attribútuma mentén különbözik a regény műfajától. A magyar nyelvű kritikai munkák, Szirák Péter, Sándor Iván, Szegedy-Maszák Mihály, Szajbély Mihály, Nyilasy Balázs, Kabdebó Lóránt, Thomka Beáta vonatkozó megállapításainak felhasználásával Háy János *Dzsigerdílen. A szív gyönyörűsége* és Darvasi László *A könnyemutatványosok legendája* című műveinek poétikáját veti össze a Jókai romantikus történelmi regényeiből ismert hősteremtési eljárásokkal. A tanulmánynak a szellemes bizonyítás után le-

vont fő konklúziója: „Hagyományos értelemben vett történelmi regény nem lesz, és nem is volt soha. Mert amit annak hittünk, az románc volt.” (35.)

A *Szecesszió: irodalom, művészet és létforma* címmel Herczeg Ferenc úti- és hajónaplóját, a *Szelek szárnyánt* elemezve a politikai okokból sokáig háttérbe szorított délvidéki szerző életművének rekanonizálási folyamatába kapcsolódik bele a szerző. A – már a Herczeg Ferenc kortársai által megfogalmazott – „Jókai- és Mikszáth-epigon”, „felületes bestseller-író” vádak a mai történelmi narratívák felől visszapillantva Bence Erika így cáfolja: „a Jókai- és Mikszáth-féle regényírás követése már nem epigonizmust, hanem egy olyan elbeszélői hagyomány kiválasztását jelenti, amely a 20. század – háború beárnyékolta – első két évtizedében alkalmas lehetett a múlt másságára és valóságmodelláló szerepére kérdező, de a jelen világ történéseire választ kereső magyar történelmi regény újraalkotására. E szemlélet értelmében ugyanis a történelmi narratíva a múlt valamely korszakának utánképzését mindig jelen érdekű kérdés szolgálatába állítja. A legújabb kori magyar történelmi regény is e gondolkodás jegyében reflektál rá, illetve alkotja újra a Jókai- és Mikszáth-féle 19. századi történelmi narratívát, azt, amelyben a Herczeg-féle regényírás is saját hagyományára lelt.” (38.)

Az *Egy (még) névtelen műfaj típus jelenléte* Márton László *Minerva búvóhelye* című prózai, Schein Gábor *Bolondok tornya* című verses regényének és Vasagyi Mária *Pokolkerék* című napló- és szótárregényének vizsgálata révén vázolja fel egy általuk reprezentált sajátos

műfajtypus jellegzetességeit. A három mű közös vonása Bence Erika szerint „a képzőművészet jelenségeinek központivá emelése és jelentésadás szolgálatába állítása”. (62.) A szerző megállapítja, hogy a késő barokk világlátást felváltó korai felvilágosodás korában, azaz a 18. század végén játszódó regény-cselekmények egy megrögzött kultúrtörténelmi klisé látszanak megingatni, nevezetesen az ész vallásába vetett hitet: „a felvilágosodásban megalapozott tudományos teljesítmények rendre az emberiség legnagyobb katasztrófaiba futottak bele, mi több, a tudás, a kor gondolkodása által kultikus attribútummá vált ész teljesítményei egyáltalán nem váltanak meg, s nem alakítják a világot jobbra.” (84.) A még név nélküli epikus műfajváltozat a 20–21. század fordulóján napvilágot látott (ál)történelmi regények sorában identifikálható, és az a jellegzetessége, hogy „pszeudovalóságos jelenségeket, legtöbbször szellemi alkotásokat” (84.) bemutatva sokszorozza meg a szépirodalmi szöveg jelentését.

A háború traumatikus élményét és a humánus megőrzésének lehetőségeit megfogalmazó, a széles magyar olvasóközönség számára kevésbé vagy egyáltalán nem ismert vajdasági művek képezik a következő fejezetek elemzéseinek kiindulási pontját. A „*Sci-fi*” a *háborúban* Takaró János nagybecskereki tanítónak 1919-ben megjelent *Amíg a nagy vihar tombolt* című, a 17. században játszódó történelmi regényében Bence Erika a késő romantika és Jules Verne hatását mutatja ki, ugyanakkor az írás aktualitására is figyelmeztet. „Feltehetően maga Takaró is tisztában volt regénye anakronisztikus mivoltával. Eljárásának azonban

több magyarázata is lehet. Egyrészt művének van egy nagyon erőteljes tudományos-fantasztikus kalandregény jellege, másrészt nem a korabeli európai társadalmi modellnek, hanem az utópiájának a megalkotására törekedett. Harmadrészt regényírásában ott vannak a világháború tanulságain alapuló konzekvenciák, többek között az a hit és meggyőződés is, hogy Európa és a világ nemzetei tanultak a világháború borzalmaiból, s az ellentétek feloldására és elsimítására törek-szenek majd.” (96.)

Napoleon(regény) az első világháborúról címmel Darvas Gábor „*Mindent meggondoltam és mindent megfontoltam...*” című, 1930-ban Újvidéken napvilágot látott műve magyar és világirodalmi párhuzamainak bemutatásán túl Bence érzékeny elemzését olvashatjuk a három fő cselekményszálon futó regénynek. Az első világháború abszurditásának témájába ékelt szerelmi szál mellett különösen érdekes lehet a dokumentumszerrepű harmadik cselekménysík: az Albánián át visszavonuló szerb hadsereg által elhurcolt osztrák-magyar hadifoglyok szenvedéseinek a leírása.

Egy légionista a háborúban címmel a két világháború közötti időszakban elszaporodó ponyvaregények műfaját tanulmányozza a szerző. A legrészletesebben a Szabó István – Andréa Dezső szerzőpáros kalandregényének, a *Hat esztendő a Francia Idegenlégióban* (1923–1929) epikus sablonjait veszi górcső alá.

A háborús poszttrauma mint elkülönítő létállapot című írás Farkas Geiza pszichopatológiai esettanulmányon alapuló kötetét, *A fejnélküli embert* mutatja be. Ennek, az 1929 és 1932 között Nagybecskere-

ken játszódo regénynek a hőse egy fakereskedő, aki köztiszteletben álló polgár és családapa, de éjszákanként visszatérő látomásaiban egy fej nélküli emberrel viaskodik. Az álomsor értelmezéséhez a regényíró segítségül hívja saját társadalomlélektani munkáinak, a *Démonok közt* és *A háború lélektana* című tanulmányának a következtetéseit – állapítja meg a szerző. Bence Erika ugyanakkor a fej nélküli ember képzetének világirodalmi és mediális párhuzamaira is felhívja a figyelmet. A szüzsét megjelenítő filmekén túl „ekkor vált divattá – a fényképészet fejlődésével összhangban – fej nélküli portrékat, illetve családi képeket készíteni”. (158.)

Gion Nándornak, a vajdasági magyar irodalom legismertebb képviselőjének két bibliai hipotextusú regényében, a *Testvérem, Jóáb* és az *Izsakhár* címűekben megjelenített társadalmi-erkölcsi példázatok kapcsán veti fel Bence Erika: „Különösen érdekes prózapoétikai jelenséget érint annak a kérdésnek a vizsgálata, vajon lehet-e egy regény [...] főhőse nem egészen pozitív jellem, a társadalmi visszasságokra ráhangolódo ember [...], milyen módon viszonyulhat ehhez a befogadó, miképp változik meg az egyes erkölcsi kérdések megítélésének előjele.” (159.) Ugyanakkor – derül ki a tanulmányból – a bibliai párhuzamok révén a jelen történései (a kilencvenes évek balkáni testvérháború) történelmi dimenziót nyernek. Az *Izsakhár* példázata eszerint arról szól, „hogy alávetett helyzetből [...] indulva, sivár életkörülmények közepette – kitartással, munkával, ha nem is mindig tökéletesen, de legalább erkölcsileg nem elítélhető módon, az álmok megvalósulásába vetett hittel – ho-

gyan teremthetünk magunknak mégis elviselhető életet”. (171.)

A ház és haza történelmi változásait és a róluk szóló narratívákat megelevenítő regények, Vasagyi Mária *Fabella domi, avagy rege a HÁZról és körülötte egy s másról* és Végel László *Neoplanta, avagy az Ígéret Földje* című városregény értelmezésekor, a Hayden White-i elmélet jegyében, a történelem kiismerhetetlenségét látja példázva a kritikus – mert az egymás mellett élő, sokszor egymásnak ellentmondó narratívák megkérdőjelezzik a megnyugtató bizonyosságokat. A regény narrátorai által megjelenített figurák nem kerülhetik el az erkölcsi buktatókat. Végel egyik hősét idézve: „Ebben a városban kétféle ember létezik, az egyik beleszületik a bűnbe, a másik meggyőződésből vállalja. Néha alig van különbség a kettő között.” (Idézi B.E. 187.) Az eldönthetelenség – amint az elemzés meggyőzően bizonyítja – a szöveget szervező elvvé válik. „Mi történik Neoplanta lakóival? Hogyan sodródna háborús és emberellenes büntettek, hazugságok bűnkörébe? Hogyan lesznek részesei ezeknek? Egyik elbeszélőnek és befogadónak sincsenek konkrét válaszai ezekre a kérdésekre – csak különböző történetek vannak.” (187.)

Kontra Ferenc *Angyalok regénye* és Böndör Pál *Bender & Társa. Egy vers végjegyzetei* rövidtörténetekből építkező regények. Kontra Ferenc szövegének metaforikus, intertextuális jellegét emeli ki a kritikus, míg Böndör művében az önreflexív iróniát értékeli. A naplótöredékekből, jegyzetekből összeálló Böndör-szöveget, bevallom, én nagy-nagy élvezettel olvastam. Ezért érzem a konklúzióként megfogalmazott „Jó kisprózák. Regénynek vérszegény kísérlet” (202.) minősítést túl szí-

gorúnak. Arról nem is beszélve, hogy a posztmodern világirodalomban Milorad Pavić vagy Italo Calvino tollából olvasható szótár, étlap, tarot-kártya, zsoltár formájú regény is, a klasszikus modernitásból pedig a félig lábjegyzetekből összeálló regényszöveg hívószóra a román irodalmat ismerő olvasók számára egyből beugrik Camil Petrescu *Prokrasztész-ágya* is.

A meghökkentő című kritika, a *Szabó Magda tangabugyiban* elutasító értékelésével viszont egyet lehet érteni. Lovas Ildikó *Cenzúra alatti. Készülődés szabómagdaságra* című regényéről ezt olvashatjuk: „A nagyapa története valójában egy nagyon vékonyka váz, néhány szimbolikus vonással (az aradi multikulturális együttélésnek a Szabadság-szobor ledöntésével emblematikussá váló pusztulása, a vagonlakók létének említése, a Szabó-regény olvasása) megrajzolva; nem tartja meg a regénykompozíciót. Ezen Lovas azzal próbál segíteni, hogy elbeszélőjével sokszor újramondatja a történetet, úgy, hogy egyáltalán nem vagy csak minimális új mozzanattal bővíti.” (218.) A regény valóban vérszegény cselekményű, és nem kárpótolja az olvasót elmélyült jellemábrázolással vagy filozófiai eszmék transzpozíciójával sem.

Az ember tragédiája címmel Péterfy Gergely *Kitömött barbárjának* fő tanulságaként a szerző „a magyar felvilágosodás szellemi/művészeti mozgalmának katasztrófájáról, az új, gondolkodó (magyar) ember csődjéről” (236.) megfogalmazódó regénybeli gondolatokat emeli ki. A kritika záró passzusában olvashatjuk a kiváló összefoglalást: „Kazinczy Ferenc aláírta, hogy átengedi Angelo Soliman bőrért a múzeumnak preparálás, azaz

kitömés céljából. És végignézte a bőr lenyúzását. 1796-ban, amikor Brünnben raboskodott és váratlanul Bécsbe szállították. Szimbolikus értelemben: aláírta a felvilágosodás eszméjének csődjét kimondó dokumentumot. Hogy nem volt a fény százada. Csak barbárság volt.” (248.)

Bence Erika úgy olvas, hogy közben – természetszerűleg – össze is hasonlít. A Dragomán György *Máglya* című regényében felmutatott emberi dilemma kapcsán írja: „Olyan kilátástalan élethelyzetek ezek a történelem sodrásában, amikor majdnem lehetetlen megtalálni a helyes utat, s nem lehet elkerülni a végzetet. Amennyiben a fiatal lány nem bújtatja el az életéért könyörgő Bertukat, kegyetlen és a barátnője vesztét okozó árulóvá lenne, viszont emígy saját családjá halálos ítéletében működik közre.” (253.) A főszereplő nagyanyjának fiatalkori tragikus helyzetét Végel László regényének narrátoráéhoz hasonlítja Bence Erika, miközben arra is figyelmezteti az olvasót: a jó irodalom mindig megszólít bennünket, saját egzisztenciánk alapjaira kérdez rá. „Árulását az életben maradásért való küzdelem

utolsó reménye idézi elő, életét pedig kétszeresen is mások [...] önfeláldozása menti meg. Nagyon hasonló helyzet áll elő Lazo Pavletić történetében is. Őt partizánok állítják válaszut elé. Hűségét bizonyítandó neki kell kivégeznie fasisztának titulált magyar és német barátait. Ő – állítólag – meghúzta a ravaszt. Vajon mi a helyes magatartás? Hányan lennének olyanok, akik a másik megoldást választanák?” (253.) Ennek a regénynek az értelmezésekor is arra figyel a szerző, „hogyan milyen közel van egymáshoz s milyen gyorsan átcsúszhat egymásba a hősi és a martalóci létforma” (252.), „az egyszerre létező többféle igazság” (252.) felmutatására.

Engem meggyőzött Bence Erika: biztosan el fogom olvasni Végel *Neoplantáját* is. Mi más lehetne a paratextusok írójának a feladata, mint meggyőzni a befogadót: a betűkre fordított figyelem megtérül. Érdemes elolvasni egyes műveket, érdemes (együtt) elgondolkozni a formájukról és üzenetükről, érdemes a szövegek útvesztőjében bolyongani. Talán kiderül végül az is, hogy van-e oka Szulimánnak a sírásra.

Tapodi Zsuzsa